

ФИЛОЛОГИЯ

УДК 808.26-3

Да праблемы ізамарфізму тэрміна і паняцця

С. М. АНІСЬКОВА

Уяўленне аб тэрміналогіі як сістэме з'яўляецца традыцыйным і заснавана на выніках логіка-паняццёвага аналізу. Тэрміналагічная сістэма звычайна разглядаецца як «складаная дынамічная ўстойлівая сукупнасць элементаў, абраных па пэўных правілах, структура якой ізамарфная структуры лагічных сувязей паміж паняццямі спецыяльнай галіны ведаў або дзейнасці, а функцыя заключаецца ў тым, каб служыць знакавай мадэллю гэтай галіны» [1, с. 56].

Вядомы тэрміналаг Дз.С.Лотэ сфармуляваў зыходныя патрабаванні да тэрмінасістэм: 1) «у аснове сістэмы павінна ляжаць класіфікацыя паняццяў; 2) тэрмінаваныя прыметы і паняцці павінны адпавядаць класіфікацыйным схемам; 3) тэрміны павінны адлюстроўваць агульнасць паняцця з іншымі і ўказваць на яго спецыфічнасць» [2, с. 10].

Адзначаныя палажэнні дазваляюць разглядаць сістэмнасць тэрміналогіі як яе «класіфікацыйную сутнасць» [3, с. 53]. У навуковай літаратуры сустракаюцца і іншыя погляды на сістэмнасць: адны даследчыкі лічаць, што тэрмінам як адзінкам сістэмы ўласціва словаўтваральная сістэмнасць, пад якой яны разумеюць «сувязь тэрмінаў па іх дэрывацыйных мадэлях і сродках і субардынацыю па парадку ўтварэння» [4, с. 57], на думку другіх даследчыкаў, тэрміны сістэмныя як у плане зместу, так і ў плане выражэння [5, с. 31], што абумоўлена самой прыродай тэрміна, які як знак, што выступае ў функцыі лагічнага вызначэння паняцця ў лагічнай схеме навукі, па-першае, арыентуе на аб'ект у сістэме, а па-другое, як моўная адзінка канкрэтнай тэрміналогіі характарызуецца лексічнай і словаўтваральнай сістэмнасцю.

Аднак функцыянальны аналіз тэрміналагічных сістэм паказвае, што «ізамарфізм як узаемна-адназначная адпаведнасць паміж сістэмай паняццяў і сістэмай тэрмінаў (адно паняцце – адзін знак, адзін знак – адно паняцце) існуе як вядучая тэндэнцыя і ніколі не рэалізуецца цалкам», [6, с. 94] таму што ізамарфныя адносіны з непазбежнасцю будуць парушацца самім функцыянаваннем сістэм.

У нашым даследаванні мы ставілі на мэце прасачыць, у якой ступені ізамарфізм характарызаваў тэрміналагічныя сістэмы сучаснай беларускай мовы на этапе іх станаўлення, і вызначыць фактары, якія выклікалі адхіленні ад ізамарфных адносін паміж тэрмінаадзінкамі і паняццямі. Крыніцай для збору фактычнага матэрыялу паслужыў «Беларуска-расійскі слоўнік» М. Байкова, С. Некрашэвіча. Такі выбар абумоўлены тым, што, па-першае, менавіта «тут значная ўвага скіравана на тэрміны» [7, с.3], аб чым гаворыцца ў Прадмове, па-другое, паводле Спіса скарачэнняў, у слоўніку сістэматызаваны спецыяльныя найменні як ужо выдзеленыя на той час тэрмінаграфічных крыніц, так і рукапісаў.

Тэрміналагічныя сістэмы сучаснай беларускай мовы пачалі фарміравацца ў 20-30-ыя гады ХХ стагоддзя ў надзвычай складаных умовах, паколькі такія экстралінгвістычныя фактары, як забарона беларускай мовы Варшаўскім сеймам у 1696 годзе і негатыўныя адносіны да яе пазней царскага ўрада Расіі прывялі да разрыву паміж традыцыямі тагачаснай беларускай мовы і старабеларускай, што, безумоўна, значна абцяжарвала тэрміналагічную працу на Беларусі і не магло не выклікаць да жыцця стварэння рознай колькасці штучных тэрмінаў, якія фактычна не былі правераны часам і не маглі быць занатаваны папярэдняй практыкай. Аднак паколькі тэрмінатворчасць – свядомая, мэтанакіраваная дзейнасць, то элементы штуч-

насці ў ёй – з’ява заканамерная, нават у тых мовах, якія не характарызуюцца перарывістым характарам свайго развіцця. Хоць некаторая частка грамадска-палітычнай, юрыдычнай, гандлёвай, сельскагаспадарчай, прамысловай, мовазнаўчай тэрміналогіі, замацаванай у помніках пісьменнасці XIV-XVIII стагоддзяў, з пэўнымі фанетычнымі і марфалагічнымі зменамі ўвайшла ў новую беларускую тэрміналогію, аднак значная колькасць спецыяльных найменняў з прычыны доўгага перапынку ў выкарыстанні была забытая і не магла стаць істотнай крыніцай папаўнення тэрміналагічнага фонду. Да таго ж змены ў грамадска – палітычным і эканамічным жыцці краіны ў паслякастрычніцкі перыяд настойліва патрабавалі актывізацыі тэрмінатворчасці, у тым ліку і для запаўнення шматлікіх лінгвістычных лакун. Таму і зараз не перастаеш здзіўляцца карпатлівасці, выключнай эрудыцыі, грунтоўнаму веданню роднай мовы як вызначальным прафесійным рысам навукоўцаў, якія ў такіх умовах здолелі паспяхова арганізаваць тэрміналагічную працу.

Аналіз дэфініцыйнай структуры тэрміналагічных намінацый, рэпрэзентаваных у слоўніку, сведчыць аб тым, што, нягледзячы на адсутнасць сталых традыцый у тэрмінатворчасці і грунтоўных тэарэтычных здабыткаў у 20-30 гады XX стагоддзя, навукоўцы аддавалі перавагу ўжо ў той час менавіта адназначнаму тэрміну (97 працэнтаў ад агульнай колькасці), прычым ва ўсіх галіновых тэрмінасістэмах. Захаванне гэтай тэндэнцыі ў якасці вядучай у тэрмінатворчасці акрэсленага перыяду – яскравае сведчанне рэалізацыі ізамарфізму як важнейшага метадалагічнага прынцыпу ўкамплектавання нацыянальнай тэрміналогіі. Разам з тым мэтазгодна было меркаваць, што паколькі мы маем справу не з ідэальным статычным аб’ектам, прычым і сам тэрмін у працэсе функцыянавання здольны да развіцця (уклучэнне ў працэсы полісемантызацыі, у сінанімічныя адносіны, узнікненне варыянтнасці), то ізамарфізм тэрміналагічнай і паняццыйнай сістэм можа парушацца. Такое меркаванне і паслужыла рабочай гіпотэзай.

Лексікаграфічная фіксацыя нешматлікіх тэрмінаў-полісемантаў у “Беларуска-расійскім слоўніку” М. Байкова, С. Некрашэвіча прадстаўлена рознымі спосабамі, што значна абцяжарвала як сам працэс пошуку неабходных тэрміналагічных намінацый, так і іх аналіз. Аднак такая неаднастайнасць, на нашу думку, непазбежная, калі мець на ўвазе ўмовы, у якіх ажыццяўлялася тэрмінатворчасць.

Унутрыгаліновая полісемія, пры якой абодва значэнні спецыяльнага наймення рэалізуюцца ў межах аднаго тэрмінаполя, пададзена ў слоўніку традыцыйным чынам (за кожным са значэнняў замацоўваецца пэўная лічба) і праілюстравана адзінкавымі прыкладамі: *лад* – 1) стиль; 2) наклонение (с. 156); *іменьнік* – 1) именослов; 2) имя существительное (с. 136).

Сустрэкаюцца і іншыя спосабы фіксацыі тэрміналагічных полісемантаў: а) у адзін радок, без лічбаў, праз коску: *адрэзак* – отрезок, сегмент (с. 25), *каршун* – ястреб, коршун (с. 143); б) у адзін радок, без лічбаў, праз коску з кропкай: *адхіленьне* – отклонение (*Адхіленне магнэсавае стрэлкі*); аномалія (*Адхіленьні цеплавая*) (с. 26); *кароза* – сойка; иволга обыкновенная (с. 142).

Як дазваляе меркаваць фактычны матэрыял, узнікненне ўнутрыгаліновай полісеміі абумоўлена наступнымі фактарамі: 1) паралельнае выкарыстанне аднаго і таго ж спецыяльнага наймення для абазначэння як родавага, так і відавoga паняццяў: *ласось* – лосось, сёмга (с. 156), *краснае пісьменства* – беллетрыстыка, художественная литература (с. 150); 2) развіццё семантычнай структуры тэрміна ў выніку метанімічнага пераносу па мадэлі “працэс – вынік гэтага працэсу”: *камяндрук* – литографирование, литография (с. 140), *асьведамленьне* – информирование, информация, *лік* – счёт, число, количество (с. 158)

Міжгаліновая полісемія закранае розныя тэрмінапалі (найчасцей сумежных галін ведаў). Для яе лексікаграфічнай фіксацыі аўтары слоўніка абралі традыцыйны падыход: *касач* – 1) касатик (батан.); 2) стриж (заал., с. 143); *варанец* – 1) воронец (батан.); 2) блоха (заал., с. 56); *крываўнік* – 1) тысячелистник (заал.); 2) клещ собачий (заал., с. 152)

Мяркуем, што ў якасці прычын міжгаліновай полісеміі могуць выступаць наступныя: а) тэндэнцыя да эканоміі моўных сродкаў; б) падабенства ў спосабах намінацыі, уласцівае сумежным навукам. Так, матывацыя тэрміна *крываўнік* у абодвух значэннях звязана з лексмай *кроў*: 1) кроваспыняльны народны сродак (расліна); 2) той, які жывіцца крывёй (жывёла).

Калі полісемія ў тэрмінасістэмах 20-30 гадоў XX стагоддзя парушала ізаморфныя адносіны паміж тэрмінам і паняццем у нязначнай ступені, то сінанімія і варыянтнасць абумоўлівалі такія “парушэнні” значна часцей. Пры вызначэнні сінаніміі мы карысталіся агульнапрынятым крытэрыем размежавання сінонімаў і варыянтаў: варыянтамі лічылі аднакаранёвыя найменні пры ўмове іх суаднесенасці з адным і тым жа паняццем, адсутнасці стылістычнай дыферэнцыяцыі, магчымасці субстытуцыі ў кантэксце; рознакаранёвыя намінацыі, якія характарызаваліся тоеснасцю або блізкасцю паняццёвага зместу, адносілі да сінонімаў. Часам на дапамогу прыходзіў і сам спосаб лексікаграфічнай фіксацыі тэрмінаадзінак, праўда, ён быў не заўсёды паслядоўна вытрыманы. Як правіла, варыянты размяшчаліся ў адным і тым жа слоўнікавым артыкуле, праз коску, а сінонімы падаваліся па-рознаму: або ў розных слоўнікавых артыкулах нават без указання на ўзаемную суаднесенасць, тады пра сінанімію сведчыла толькі непасрэдна аднолькавая дэфініцыя; або ў адным і тым жа слоўнікавым артыкуле з дапамогай матэматычнага сімвала роўнасці; або з выкарыстаннем адсылачнай паметы ср. (сравні).

Тэрмін “дублеты”, які большасць даследчыкаў ужывае для абазначэння сінаніміі ў тэрміналогіі, мы не выкарыстоўвалі наўмысна, паколькі адсутнасць у слоўніку стылёвых памет не дазваляе меркаваць з абсалютнай упэўненасцю пра аднолькавы стылістычны статус найменняў, хоць вядома, што дыялектная лексіка паслужыла адной з важнейшых крыніц стварэння новых тэрмінаў (асабліва батанічных і заалагічных), што ў значнай ступені адлюстравала спецыфіку шляхоў і прынцыпаў развіцця новай беларускай навуковай тэрміналогіі. Уплыў дыялектаў на лексічнае напаўненне слоўніка адчувальны, таму сам факт адсутнасці ўказання на стылёвую афарбоўку лексем нельга кваліфікаваць яшчэ як сведчанне іх стылістычнай аднастайнасці.

Сінанімія рэпрэзентавана ў “Беларуска-расійскім слоўніку” значнай колькасцю тэрміналагічных намінацый з розных галін ведаў, размеркаванне па якіх праводзіцца намі з улікам звестак, пададзеных у самой лексікаграфічнай крыніцы:

а) геаграфіі і геалогіі: *засяленне* (с.118), *залюдненне* (с.111) – заселение, *жыла* (с.103), *зложжа* (с.127) – жила минеральная, *глей* (с.80), *намул* (с.184) – ил, *выплынь* (с.69), *вытак* (с.72) – исток реки, *вобліў* (с.60), *галалёд* (с.76) – гололедица, *упад* (с.326), *уток* (с.326) – впадение реки;

б) батанікі і заалогіі: *валошка* (с.56), *васілёк* (с.57) – василёк, *сітняк* (с.287), *міліца* (с.170) – камыш, *пазёмкі* (с.215), *суніцы* (с.304) – земляника, *ваўчкі* (с.57), *сабачкі* (с.281) – двузубец, *дмухавец* (с.96), *папаўка* (с.221) – одуванчик, *пархаўка* (с.224), *пухоўка* (с.224) – гриб дождевик, *слука* (с.293), *слонка* (с.293) – вальдшнеп, *пекур* (с.231), *чэпik* (с.346) – бекас, *грута* (83), *грыцук* (с.84) – веретенник, *драч* (с.97), *дзяргач* (с.95) – коростель;

в) літаратуры і мастацтва: *акт* (с.30), *дзея* (с.30) – акт, *запал* (с.113), *захапленне* (с.119) – пафас, *казачнасць* (с.138), *баечнасць* (с.40) – сказочность;

г) лінгвістыкі: *выказ* (с.65), *сказ* (с.287) – предложение, *прыменьнік* (с.254), *прыназоўнік* (с.256) – предлог, *вымаўленьне* (с.67), *выгаворка* (с.63) – произношение;

д) логікі і псіхалогіі: *азначэнне* (с.29), *акрасьленьне* (с.30) – определение, *прырода* (с.258), *натура* (с.188) – характер;

ж) іншых: *адцінак* (с.27), *вырэзак* (с.170) – отрезок (матэм.), *бандура* (с.42), *басэтя* (с.43) – контрабас (музычн.), *макшита* (с.165), *шчогла* (с.353) – мачта (тэхн.).

Часам сустракаецца і лексіка-сінтаксічны тып сінонімаў: *ваўкарэз* (с.57), *звер мяс-жэрны* (с.132) – хищник, *падтыньнік* (с.212), *чортава фэбра* (с.345) – чистотел, *алей земны* (с.30), *нафта* (с.30) – нефть.

Сярод асноўных прычын, якія выклікалі сінанімію, адзначым наступныя:

1) магчымасць рознай матывацыі тэрміналагічных намінацый: *гусялапка* (с.85), *трыперсьніца* (с.316), *расічка* (с.273) – манжетка (батан.);

2) паралельнае ўжыванне ўласнамоўнага і запазычанага тэрміна: *сіні камень* (с.286), *купарвас* (с.154) – купорос, *гліняк* (с.80), *алюмін* (с.31) – алюминий;

3) суіснаванне тэрмінаў, запазычаных з розных моў: *байда* (с.41, цюрк.), *лайба* (с.156, фінск.) – барка;

4) уплыў дыялектнай лексікі: *болбатка* (с.46), *цецярук* (с.38) – тетерев;

5) ужыванне тэрміналагічных адзінак, розных у структурных адносінах: *гісэрневая печ* (с.80), *змах-печ* (с.81) – домна;

6) сутыкненне лексем розных храналагічных пластоў: *адтока* (с.26), *рамя* (ракі) (с.273) – рукав реки;

7) імкненне народнай мовы да трапнага наймення з выразнай унутранай формай: *дмухавец* (с.96), *ксяндзоў плеш* (с.153) – одуванчик.

Такім чынам, аналіз фактычнага матэрыялу дазваляе сцвярджаць, што сінанімія ў тэрміналогіі на этапе фарміравання апошняй як падсістэмы нацыянальнай мовы – непазбежны лексіка – семантычны працэс, які карэціруецца не толькі намаганнямі навукоўцаў, грамадскасці, але і самім часам.

Значнай колькасцю спецыяльных найменняў з розных галін ведаў у “Беларуска-расійскім слоўніку” М.Байкова, С.Некрашэвіча ілюструецца і варыянтнасць (тыпалогія варыянтаў падаецца паводле агульнапрынятых крытэрыяў). У залежнасці ад функцыянавання тэрмінаў-варыянтаў на тым або іншым моўным узроўні мы вылучылі наступныя іх тыпы: а) фанетычныя варыянты, б) словаўтваральныя варыянты, в) граматычныя варыянты.

Фанетычная варыянтнасць найчасцей сустракаецца ў тэрміналагічных найменнях геаграфіі і геалогіі: *захад, заход* – запад (с.119), *жалеза, зялеза* – железо (с.101), *галун, галын* – квасцы (с.76), *мармар, мармур* – мрамор (с.160), *земчуг, зямчуг* – жемчуг (с.126), *бруштын, буриштын* – янтарь (с. 50), *зелязьняк, желязьняк* – железняк (с. 126), *адліга, адлега* – оттепель (с. 21); батанікі: *кмен, кмін* – тмин (с.148), *жгучка, жыгачка* – крапива (с. 102); заалогіі: *сакол, сокал* – сокол (с.282), *бекас, бакас* – бекас (с.40). Адзінкавыя прыклады засведчаны ў галіне біялогіі: *мозаг, мозак* – мозг (с.171), матэматыкі: *адманьне, адніманьне* – вычитание (с. 28).

Самым пашыраным тыпам варыянтаў з’яўляюцца словаўтваральныя. Гэта разнавіднасць варыянтнасці, як дазваляюць меркаваць матэрыялы слоўніка, ахоплівае практычна ўсе навуковыя сферы. У колькасных адносінах у гэтым аспекце даследавання асабліва вызначаюцца біялагічныя тэрміны: *макруха, макрыца* – мокрица (с.164), *дзеясіл, дзевясільнік* – девясил (с.93), *рамон, рамонак* – ромашка (с.273), *рабец, рабок* – рябчик (с.267), *чырка, чыранка* – чирок (с.346), *дыхаўка, дыхніца* – гортань (с.99), а затым матэматычныя: *вылічэньне, вылічваньне* – вычисление (с.37), *лічба, лічбіна* – цифра (с.160), *трысьцен, трысьценак* – трохгранник (с.316), *раўнаваньне, раўнаньне* – уравнение (с. 277), *лічнік, лічэбнік* – числитель дроби (с. 160).

Паказальна, што тэрмін *лічэбнік* у 20 – 30 – ыя гады ХХ стагоддзя выкарыстоўваўся і ў матэматычнай тэрміналогіі, дзе ён выступаў як варыянт да тэрміна *лічнік*, і ў лінгвістычнай тэрміналогіі для абазначэння лексіка – граматычнага класа слоў з лікавым значэннем. Гэта ілюстрацыя тэндэнцыі да эканоміі моўных сродкаў на ўзроўні тэрміналогіі як функцыянальнай падсістэмы агульналітаратурнай мовы можа кваліфікавацца як міжгаліновая аманімія. З цягам часу ў матэматыцы замацаваўся тэрмін *лічнік*, а ў лінгвістыцы – *лічэбнік*. Нешматлікімі прыкладамі словаўтваральная варыянтнасць прадстаўлена ў іншых галінах навукі – лінгвістыцы: *злуч, злучнік* – союз (с.127), *націск, прыціск* – ударение (с.261); літаратуразнаўстве: *камэдыя, камэдызь* – комедия (с.141), *надпіс, напіс* – эпіграф (с.179); геалогіі і геаграфіі: *вясёлка, весялуха* – радуга (с.58), *раўніна, роўнядзь* – равнина (с.279); логіцы і псіхалогіі: *асабітасць, асабовасць* – личность (с. 35), *азначэньне, вызначэньне* – определение (с.29).

Граматычныя варыянты ў межах слоўніка сустракаюцца радзей за словаўтваральныя, але часцей за фанетычныя. Гэты тып варыянтнасці актыўна рэалізуецца ў тэрміналогіі лінгвістыкі і літаратуразнаўства: *займя, займеньнік* – местоимение (с.109), *адухаўленьне, адухоўленасць* – одушевлённость (с.26), *выказ, выказваньне* – высказывание (с.65), *высьмешка, высьмяханьне* – ирония (с.71), *прыйма, прыменьнік* – предлог (с.254), а таксама геаграфіі: *злепішча, зьяпняк* – конгломерат (с.1330), *асяродзьдзе, асярдзіна* – среда (с.37), *багна, багніва* – болото (с.40), *абшар, абшарына* – пространство (с.11). Граматычныя варыянты не пашыраны ў тэрміналогіі батанікі: *мятлюк, мятліца* – полевица (с.174), *пялётак, пялёстка* – лепесток (с.265); заалогіі: *дзеўб, дзюба* – клюв (с.94), *падчарэвак, падчарэўе* – подбрюшье (с.213). Адзінкавыя намінацыі такога тыпу адзначаюцца ў матэматыцы: *разьвязак, разьвязваньне* – решение задачи (с.272).

Сярод асноўных прычын, якімі абумоўлена ўзнікненне варыянтаў, можна вызначыць наступныя: 1) уплыў дыялектаў (асабліва ў батанічнай і заалагічнай тэрміналогіі, паколькі ніякія экстралінгвістычныя фактары не маглі выкрасліць з жыцця беларуса звыклія для яго назвы раслін і звяроў нават і тады, калі беларуская мова працягвала існаваць толькі ў вуснай форме); 2) актывізацыя ўласнамоўных патэнцый: а) выкарыстанне розных прыстаўных гукаў (для фанетычных варыянтаў): *амшара, імшара* – моховое болото (с.31); б) паралельнае ўтварэнне працэсуальных субстантываў ад дзеясловаў трывальнай пары: вылічыць (законч. трыв.) – *вылічэнне*, вылічваць (незаконч. трыв.) – *вылічванне*; в) магчымасць перастаноўкі структурных элементаў тэрміна-кампазіта: *рак-волат, волат-рак* – исполинский рак (с.61); г) сутыкненне тэрміналагічных намінацый, розных па ступені стылістычнай маркіраванасці: *мятліца, мятлічка* – полевица (с.174).

Такім чынам, аналіз фактычнага матэрыялу дазваляе зрабіць наступныя высновы: 1) ізамарфізм тэрміналагічнай і паняццёвай сістэм абумоўлены канвенцыяльнай сутнасцю тэрміна; 2) развіццё полісеміі ў тэрміналогіі істотна абмежавана патрабаваннем дакладнасці тэрмінаадзінкі; 2) паколькі працэс стварэння спецыяльнага наймення – гэта працэс творчы, то сінанімія і варыянтнасць – заканамерныя з’явы на этапе фарміравання тэрмінасістэм; 3) сінанімія і варыянтнасць, безумоўна, парушаюць сістэмны характар тэрміналогіі ў цэлым, калі набываюць масавы характар, але разам з тым яны сведчаць пра разнастайнасць спосабаў рэалізацыі ўласнамоўных магчымасцей, пра навуковы пошук.

Abstract. The paper studies the isomorphism of conceptual and terminological systems at the stage of the formation of the Belarusian national terminology. The linguistic factors which inevitably influenced isomorphic relations between the term and the concept are also considered.

Літаратура

1. Лейчик, В.М. Терминология информатики: Теоретические и практические вопросы / В.М. Лейчик, И.П. Смирнов, И.М. Сулова // Информатика: Итоги науки и техники– М.: Наука, 1977. – Т. 2. – С. 56 – 64
2. Лотте, Д.С. Основы построения научно – технической терминологии: вопросы теории и методики / Д.С. Лоте – М.: Изд – во АН СССР, 1961 – 158 с.
3. Толикина, Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина / Е.Н. Толикина // Лингвистические проблемы научно – технической терминологии – М.: Наука. 1970. – С. 53 – 67.
4. Кузьмин, Н.П. Нормативная и ненормативная специальная лексика / Н.П. Кузьмин // Лингвистические проблемы научно – технической терминологии – М.: Наука, 1970. – С. 68 – 81.
5. Будагов, Р.А. Введение в науку о языке / Р.А. Будагов – М.: Наука, 1965. – С. 33 – 36.
6. Кутина, Л.Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем / Л.Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно – технической терминологии. – М.: Наука. 1970. – С. 82 – 94.
7. Байкоў, М. Беларуска-расійскі слоўнік / М. Байкоў, С. Некрашэвіч. – Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1925. – 356 с.